

TAALVARIATIE ALS LEERINHOUD IN HET SECUNDAIR ONDERWIJS

Enkele lesideeën

De populaire taalvisie voor het onderwijs in Vlaanderen is lange tijd bijzonder eenvoudig geweest : je had goed Nederlands en slecht Nederlands. Dialect was slecht Nederlands. De andere artikels in dit nummer bewijzen waarschijnlijk al wel dat de klaspraktijk niet steeds in overeenstemming was met deze volkslinguïstiek. Ondertussen hebben ook taalkundigen van allerlei slag wel duidelijk gemaakt hoe ingewikkeld de relaties tussen taal en sociaal milieu wel zijn (zie bv. de bibliografie elders in dit nummer). Het wordt tijd om daar op school gevolgen uit te trekken.

Onderwijs over taalvarianten moet zich verschillende doelen stellen naargelang van de leerlingen tot wie het zich richt. Dat de leeftijd een belangrijk element is bij het bepalen van de doelstellingen, staat in alle leerplannen duidelijk vermeld. Een andere variabele die ze tenminste impliciet vermelden, is de onderwijssoort : het heeft geen zin zich in de beroepsschool druk te gaan maken over de uitspraak van de a of over de nuance tussen "gewond", "gekwetst" en "geblesseerd", niet omdat ze daar te dom voor zouden zijn, maar omdat de tijd die men erin moet steken, in geen enkele verhouding staat tot het belang dat deze jongens en meisjes erbij hebben en dat weten ze zelf ook. Je krijgt als buschauffeur of fabrieksarbeidster geen hoger loon of promotiekansen omdat je zo beschaafd spreekt. C'est la vie. Tenslotte is ook de streek een factor : Leuvense en Brusselse middelbare scholieren blijken het "schoon Vlaams" (i.p.v. het streekdialect) als normale omgangstaal te hanteren in veel omstandigheden, Westvlamingen doen zoiets uiterst zelden. Limburgse scholieren zijn licht te overtuigen van de noodzaak ABN te kunnen gebruiken als communicatiemiddel, terwijl jonge Antwerpenaars ervan doordrongen zijn dat het Antwerps feitelijk een "weireldtaol" is (zoals de Strangers al zegden). Dit alles zal mee moeten spelen bij het bepalen van realistische doelstellingen.

Welke doelstellingen ?

Doelstellingen moeten liggen zowel op het gebied van de taalbeheersing als van de taalbeschouwing en de taalvisie. Wij gaan ervan uit dat de lezer niet meer twee soorten Nederlands onderscheidt, maar een zeer groot aantal taalvarianten, die behoren tot een zeer groot aantal taalvariëteiten. Deze variëteiten vormen telkens de taal van een bepaalde groep, die geografisch bepaald kan zijn (het Brabants,

het Leuvens, het Leuvens van de Bankstraat) of die op een andere manier sociaal bepaald is. Deze variëteiten hebben verschillende sociale status, prestige en dus ook verschillende gebruiksmogelijkheden. Je kunt bv. minister van Nederlandse cultuur zijn in het burgerlijk Antwerps, terwijl je dat in het Aarschots of het Oudenaards niet kunt ! (het meerderwaardigheidsgevoel van de bewoner van de economisch welvarende, grote stad heeft objectieve gronden. Wie macht heeft kan zijn taalvariëteit doordrukken. Als leraar kun je in sommige situaties rustig zeggen ; "Tien man en een paardekop", terwijl je op andere momenten beter zegt : "Een man of tien" of zelfs "Een tiental personen".

Doelstelling 1 : De leerling heeft een visie op taal en een genuanceerde visie op de problematiek rond taalvariëteiten (evtl. hij is een paar vooroordelen tegen andere dialecten of tegen de standaardtaal kwijt).

Doelstelling 2 : De leerling kan een aantal sociale en geografische varianten en variëteiten onderscheiden en interpreteren, d.w.z. dat hij uitspraakverschillen, verschillen in woordgebruik, zinsbouw en taalgedrag kan "plaatzen".

Doelstelling 3 : De leerling kan een aantal voor hem belangrijke taalvarianten en - variëteiten adequaat hanteren (beleefd dialect, "schoon Vlaams" en de Nederlandse standaardtaal kunnen bv. dergelijke variëteiten zijn voor verschillende leerlingen - zie hierboven). Onder adequaat hanteren is hier ook te verstaan dat hij weet wanneer men deze varianten en variëteiten gebruikt.

Doelstelling 4 : De leerling ziet het belang in van gebruik van een taalvariëteit die aangepast is aan een bepaalde situatie (bv. een bepaalde machtsrelatie) en is gemotiveerd om daar rekening mee te houden. Bv. De leerling merkt op dat de persoon bij wie hij gaat solliciteren voor vakantiewerk als kelner "schoon Vlaams" spreekt (doelstelling 2). Hij weet dat hijzelf ook ongeveer zo moet spreken wil hij een kans maken (doelstelling 4). Hij kan deze taalvariëteit zelf hanteren (doelstelling 3).

Dit is een zeer realistisch onderwijsdoel, waarvan het normaal-functioneel karakter zeer evident is voor 16-jarigen. Men moet ze liever niet proberen wijs te maken dat je het met ABN altijd verder brengt in het leven, want het is niet waar, zomin als het waar is dat een spijkerbroek (een texasbroek, zeggen ze in Oostende) of een das altijd een geschikte kleding is, tenzij je artiest, hoogleraar of minister bent, en dan nog.

De leerplannen, een hinderpaal ?

Realistische voorstellen om nu meteen rond deze taalverschijnselen te gaan werken in de klas, zullen alleszins

rekening moeten houden met de bestaande leerplannen. Nu is het meteen opvallend dat deze veel meer mogelijkheden openen dan de meeste Vlaamse schoolboeken, waarin taalzuivering nog vaak het begin en het einde is.

Er is echter, zowel in de rijksleerplannen als in die van het katholiek onderwijs, een vaak vermelde werkvorm waarvan het rendement ons zeer twijfelachtig lijkt. Het betreft de verplichting in bepaalde afdelingen om elk jaar een lijst van 20 of 30 fouten systematisch "weg te zuiveren". Het is eerst en vooral fout uit te gaan van zo'n juist/fout-dichotomie. "Een tas koffie" is niet "fout", het is wel wat anders dan "een kom", "een zjat" of "een kopje". Alleen het laatste wordt in de standaardtaal gebruikt, dat moeten we ze waarschijnlijk wel laten beseffen. ("Meneer, wij drinken thuis koffie uit bekers". "De Hert, ga buiten !"). Ten tweede is het erg moeilijk om van bij het begin van een schooljaar te weten met welke woordjes men moet laten oefenen (en dan nog liefst in alle parallelklassen van de hele scholengemeenschap dezelfde) : Futiliteit loert dus om de hoek. Bovendien gaat men uit van de verkeerde verwachting dat als de leerlingen weten dat iets "verkeerd" is, ze het niet meer zullen gebruiken. De vergelijking met het verkeersreglement kan deze verwachting misschien wat temperen. Tenslotte stichten al die "zeg niet ... maar wel ..." -lijstjes al te vaak verwarring (wat was het ook weer : "hij noemt Jan" of "hij heeft Jan" ?). Overigens : "Hoofddoel is een natuurlijke expressie en niet zozeer een feilloze prestatie. Van groot belang is dat de leerling in allerlei situatie ongedwongen leert spreken : als gesprekspartner, als spreker (bij een kort exposé), als inleider, als steller van vragen". (Rijksleerplan). En ook : "Het is niet goed al maar corrigerend op te treden, want dat remt de spontaniteit en spreekdurf af". (katholiek VSO).

Leerkrachten die met zulke, soms tegenstrijdige eisen in hun leerplan geconfronteerd worden, kunnen maar best proberen aan de minimeisen administratief te voldoen en hun volledige aandacht te besteden aan de punten uit het leerplan die een normaal functionele benadering van het probleem mogelijk maken. En die punten zijn er alleszins.

Men kan zich nl. met taalvarianten en taalvariëteiten in alle onderwijssoorten occasioneel bezighouden, tijdens een les over een ander onderwerp, men kan er ook een hele les of lessenreeks aan wijden. Het eerste is zonder meer mogelijk in alle onderwijssoorten, met alle leerplannen. Bovendien is het alleen door een aanpak die voortdurend de aandacht vestigt op de levende taal in al haar verscheidenheid, dat bij leerlingen op den duur een houding kan worden gekweekt waarbij taalcreativiteit gepaard gaat met de bekwaamheid om zich sociaal te handhaven en met verdraagzaamheid voor andere taalvariëteiten.

Occasioneel werken rond taalvariatie

PRATEN

- a) Groepswerk is een oefening in samen luidop denken. Wie op dat ogenblik gaat rondlopen om ervoor te waken dat er standaardtaal wordt gesproken, is niet terzake en stoort bij het eigenlijke werk. Dit is alleszins het geval in de schoolsituaties die ondergetekende uit eigen ervaring kent. Misschien zijn er klassen of streken waar het anders ligt en waar je met een klein beetje druk de leerlingen over een psychologische drempel heen helpt ... Het is natuurlijk zo dat je de standaardtaal pas goed leert spreken door het vaak te doen. Bij klasgesprekken, die doorgaans in een veel formelere sfeer lopen, is het veel gemakkelijker om de eisen op dit gebied hoger te stellen, al zal veel meer dan "aftikken" ook hier wel storend werken.
- b) Voorlezen onder allerlei vormen kan op het gebied van de uitspraak nuttig zijn. Het is natuurlijk dik vervelend als je vriend of vriendin een tekst zit voor te lezen die ja al lang kent of die voor je op de bank ligt. Het is soms wel leuk een onbekende tekst te horen voorlezen die je klasgenoot heeft gekozen omdat hij of zij hem spannend vond.
Voorlezen kan ook gebeuren op cassettes, dan kunnen de leerlingen thuis bv. het radionieuws inspreken op de cassette en de leerkracht kan het thuis beluisteren en beoordelen, niet alleen op uitspraak, maar ook op intonatie, articulatie, vlotheid en tempo. Ook programma's voor lokale radio kunnen zo gemaakt/ dat doen veel oudere leerlingen toch al).
- c) Dit brengt ons dan op een aantal mogelijke rollenspelen en andere drama-oefeningen. Hierin is het zeer normaal dat men van een speler eist dat hij zijn taal aanpast aan de situaties, waarbij natuurlijk voorafgaande informatie (door eigen waarneming bv. of door lectuur) moeilijk inleefbare situaties realistisch speelbaar moet maken. ("De loodgieter en de professor" is zo een classic, waarbij de loodgieter traditioneel zijn best doet om uiterst plat te spreken en de professor zo bekakt mogelijk doet. Onzin !). Realistisch is bv. het proces, het sollicitatiegesprek, situatiespelen rond vergaderingen, TV-shows, enz. Als er een video is op school kunnen ze bv. zelf een praatshow opnemen, desnoods buiten de lesuren (Wat dacht je van "Hilde op dinsdag" ?) Hierbij blijkt dan duidelijk de noodzaak om de standaardtaal of een min of meer daarbij aanleunende taalvariëteit te gebruiken (en te kunnen gebruiken). In deze gevallen is bij de nabespreking uitvoerige aandacht voor de taal

(uitspraak, woordgebruik, vlotheid, enz.) dan ook volkomen normaal functioneel.

- d) Als u nodig spreekbeurten wil of moet laten houden (staat het echt in uw leerplan ?), dan zijn er bij de nabespreking ervan veel belangrijker zaken dan de uitspraak, zeker in de ogen van de spreker : de informatieverwerking, opbouw, spanning, afwisseling, overtuigingskracht van de argumenten, gebruik van illustratiemateriaal ... Eigenlijk zou uitspraak en woordgebruik eerder een toevallig punt in de nabespreking moeten zijn, tenzij het publiek er echt door gehinderd werd.

LUISTEREN

Normaal zal het wel niet meer nodig zijn in Vlaanderen te laten oefenen in het verstaan van ABN-sprekers (verstaan in de engste zin van het woord). Twintig jaar geleden was dat duidelijk nog wel nodig omdat veel Vlaamse kijkers toen kloegen over de onverstaanbaarheid van Nederlandse acteurs en actrices op TV, een klacht die praktisch uitgestorven is. Misschien is het wel nuttig in de basisschool kinderen te confronteren met andere manieren om Nederlands te praten, die ze misschien al kennen van vakantie-ervaringen, sportinterviews, sommige Nederlandse TV-programma's. Een belangrijk deel van het luisteronderwijs is taalbeschouwen, d.w.z. dat we al luisterend de vragen beantwoorden : wie zegt wat tegen wie ? hoe ? waar en wanneer ? met welk doel en met welk effect ? Daarbij is het dan zaak zoveel mogelijk soorten taalmateriaal aan te bieden, dus zowel live (gesprekken, situatie- en rollenspelen, debatten) als opgenomen materiaal (DJ-gewauwel, radiopreken, interviews, sportverslagen, dialectzangers, cabarettiers, charmezangers). Hierbij kan dan de aandacht gaan naar taalvarianten op allerlei gebieden (fonologische, semantische, syntactische, pragmatische, psychologisch en sociaal bepaalde) bv. eufemismen ("snoeien in de sociale sector"), haperingen van de spreker op belangrijke momenten, de houding die hij aanneemt t.o. de luisteraar, de beïnvloedingstechnieken en uiteraard ook naar de voorkomende sociale en geografische varianten.

De grote vraag zal nu zijn welke houding de leerkracht gaat aannemen t.o. de vastgestelde afwijkingen van de standaardtaal. Tegenover bv. het nasale stemgeluid van ACV-voorzitter Houthuys die alle tweeklanken als enkele klinkers uitsprekt, zijn grosso modo drie houdingen vanwege de leerkracht mogelijk :

- a) duidelijke afwijzing onder verwijzing naar de ABN-norm (de normatieve houding)
- b) aanvaarding met beroep op ieders recht om te spreken

zoals dat best bij hem past (de onbeperkt tolerante houding)

- c) onderzoek van de precieze kenmerken van 's voorzitters uitspraak en gezamenlijke bespreking van het effect dat ze op ons en op andere luisteraars heeft (de taalbeschouwelijke houding).

Deze laatste houding ligt duidelijk het meest in de VON-lijn, omdat ze vormt tot kritische luisteraars met een democratische ingesteldheid. Een groot aantal voorbeelden van goede luisterlessen in die zin vindt men in het 6de hoofdstuk van De Geus e.a. 1977.

- a) Een ander voorbeeld van een dergelijke luisterles is ook les C 4 uit Ankone e.a. 1978 : het gaat hier over het accent en de sociale waarden die we daar meestal aan verbinden. Kort samengevat komt het hierop neer :

1. Men laat de leerlingen een opname horen met voorbeelden van allerlei variëteiten van het Nederlands (1). Men laat ze hun reacties daarop noteren (evtl. met enkele richtlijnen voor observatie), alsook de woorden enz. die ze niet begrijpen en tenslotte een gissing naar de herkomst van de sprekers. Er komt een eerste bespreking.
2. Men laat bij dezelfde opname de leerlingen gissen naar opleiding, sociaal niveau, inkomen van de spreker. Weer een nabespreking met aandacht voor de taalkundige redenen voor die gissing.
3. Nabespreking bij de nog niet begrepen woorden en uitdrukkingen uit 1.

Voor een vollediger voorstelling van deze zinvolle luisterles verwijzen we naar het boekje.

- b) Bij les F 10 uit Ankone e.a. 1978 krijgen we een oefening rond dialecten. Kort samengevat :

1. Een opname van een aantal verschillende Nederlandse dialecten laten horen. De leerkracht laat ze identificeren en laat de leerlingen aan elkaar uitleggen waaraan ze ze meenden te herkennen (Het zal wel aangewezen zijn vooral Vlaamse dialecten te laten horen, omdat het voor de meesten onder hen weinig praktisch belang heeft Nederlandse dialecten te kunnen "plaatsen").
2. De leerlingen zoeken buiten de school informatie om de opnamen uit 1 thuis te brengen.
3. Een gesprek over de omstandigheden die iemand ertoe brengen zijn spraak aan te passen.

Punt 3 kan eventueel proefondervindelijk gebeuren in een rollenspel (waarbij de "dialectspreker" niet vooraf weet dat de "ABN-spreker" tot opdracht heeft hem te laten overschakelen of andersom).

- c) Een interessant gespreksonderwerp : hoe belangrijk is standaardtaal op de radio ? verschilt dat per zender ? voor BRT 1-2-3 ? per programma ? Liefst illustreren met wat voorbeelden.

LEZEN

Er wordt weinig echt dialect geschreven in Vlaanderen. Een mooi onderwerp voor een klasgesprek : waar wel ? hoe is deze terughoudendheid te verklaren ? Er staat wel meer niet-standaard-Nederlands in plaatselijke advertentieblaadjes : een interessante opdracht kan zijn het verschil in taalgebruik tussen advertenties te bestuderen. In advertentiekrantjes uit andere streken staan om een of andere vreemde reden altijd veel meer regionale woorden en uitdrukkingen dan in die uit je eigen streek. Ook hierbij zou taalbeschouwendelijk moeten gelezen worden.

Er zijn een paar schrijvers die dialect gebruiken, anderen schrijven gewoon voddig Nederlands (Jeroen Brouwers heeft daar zo zijn meningen over). Interessante discussiestof zullen we enerzijds vinden bij schrijvers uit onze eigen streek (dus Timmermans voor de Antwerpenaars, Buysse voor de Oostvlamingen) : Streuvels, Gezelle, Buysse, Timmermans, Claes en een aantal minder bekenden schrijven een dialectisch gekleurde taal : welke lokale kenmerken herkennen wij in hun geschriften ? Daarnaast is het interessant te laten opmerken wanneer deze auteurs overschakelen op dialect en met welk doel. De taal van al deze mensen is een bewust gehanteerd literair middel.

SCHRIJVEN

Bij het schrijven leggen we onszelf doorgaans strengere normen op dan bij het spreken. Het soort onafgemaakte zinnen dat in spreektaal bv. heel gewoon is, vermijden we al schrijvende heel bewust. Daarom is het waarschijnlijk normaal dat we bij het schrijven ook de leerlingen ervan overtuigen dat aansluiten bij de standaardtaal te verkiezen is, al moet daarbij de eigenlijke doelstelling van de schrijfoefeningen primeren (zie Roger 1983). Belangrijk is daarbij ze te leren vooraf (en niet bij de verbetering achteraf) gebruik te maken van hulpmiddelen als woordenboek e.d.

TAALBESCHOUWING

Bij allerlei onderdelen van het taalbeschouwingsonderwijs kunnen binnen de leerplannen sociolinguïstische aspecten aan de orde komen.

1. Uitspraakleer

- de "klinkerdriehoek" van het eigen dialect verschilt van die van de standaardtaal, soms heel grondig.
- de klanken van de standaardtaal komen soms voor in het dialect met een andere foneemwaarde. Zo komt de /a/ van "gaan" in het Antwerps voor in werken ("waareke") (2).

2. Woordenschat

Bij veel onderdelen hiervan kan bij wijze van taalwaarneming de precieze gebruiksmogelijkheid van de woorden onderzocht worden (een heer, een man, ne gast, ne vent, een tiep, een gozer), waarbij we opnieuw verwijzen naar wat hierboven onder "Luisteren" staat over een taalbeschouwelijke houding.

3. Spraakkunst

Spraakkunst staat nog steeds op het programma in bijna alle onderwijssoorten (maar 't oosten gloort, naar het schijnt). Bij allerlei onderwerpen uit de grammatica kan aandacht gevraagd worden voor taalvarianten bv.

- imperatief (in het Brabants in bepaalde gevallen met -t, in welke ?).
- het verkleinwoord (de ABN-regels zijn uiterst eenvoudig vergeleken met die van het Leuvens).
- is het niet jammer dat zo weinig Brabanders kunnen uitleggen waarom ze zeggen "nen Amerikaan, nen boer", maar "ne Fransman, ne pater" ?
- het betrekkelijk voornaamwoord : de jongen die, dat of die dat ... ?
- de voltooid tegenwoordige tijd : "ik heb het hem nog gezegd gehad !".

4. Pragmatiek

- Hoe vraag/zeg je iets in verschillende situaties ?
- u/jij/gij (wie zijn leerlingen vertelt dat "gij" tot de ouderwetse en verheven taal behoort, maakt ze wat wijs !).

Lessen over taalvariatie

Voor sommige klassen wordt door de leerplannen uitdrukkelijk opgelegd aandacht te besteden aan het verschijnsel taalvariatie (soms onder andere benamingen). In andere klassen is het allicht mogelijk het onderwerp uitdrukkelijk te behandelen onder een andere noemer : je moet toch over iets lezen of gericht schrijven. Zo kunnen waarschijnlijk sommige stukken uit deze Vonk interessante leesteksten blijken te zijn, waarrond dan een waardeverduidelijkingsoefening kan worden opgezet. Ook een verslag over een veldstudie rond vraag "Hoe denken mensen in onze omgeving over dat probleem ?" kan als stelopdracht worden gegeven. Over dit onderwerp wordt overigens in Vlaanderen zeer veel gepubliceerd, ook vrij populaire geschriften, al is het niet steeds in de geest van de VON-visie.

Een hele lessenreeks over het onderwerp verscheen in Moer 1982 : 3 (Kroon en Liebrand 1982). Zij blijkt in de praktijk mits wat aanpassing ook voor Vlaanderen heel goed te gebruiken, al is ze oorspronkelijk voor Gelderland opgezet. Er bestaat een leerlingenboekje en docentenhandleiding die

kan besteld worden door overschrijving van fl. 3,00 op giro 2605344 t.n.v. R. Liebrand, Elderom 313-10, NL - 5813 TS Boxmeer (overschrijven via uw postrekening is het voordeligst !). Het artikel in Moer bevat nuttige informatie die niet in de brochure staat.

Wij vatten de reeks van 10 lessen kort samen :

1. Een luisteroefening met aandacht voor verschillende taalvariëteiten en taaldiversiteit binnen het Nederlands taalgebied. Een karteringsopdracht.
2. Een informatietekst over de historische achtergronden.
3. Een vertaalopdracht en een verzamelopdracht om structurele taalkundige verschillen tussen dialect en standaardtaal te demonstreren (dialectgrammatica).
4. Dialectinvloed op de schriftelijke standaardtaal leren herkennen en vermijden.
5. Functieverschillen : geografische en sociaal communicatiebereik van dialect en ABN.
6. Attitudes t.o. dialect en dialectsprekers (een luisteroefening).
7. Rollenspel rond de gebruiksmogelijkheden van dialect en standaardtaal.
8. Discussies rond stellingen over dialect, standaardtaal en (voor)oordelen.
9. Een gerichte schrijfopdracht ter evaluatie (deze opdracht is wel vrij schamel als evaluatie van het cognitieve aspect).

Zelfs voor wie deze reeks niet in haar geheel wil gebruiken, is hier zeker materiaal voorhanden voor een paar lessen rond het onderwerp.

Besluit

Het doel van dit artikel was niet de leerkrachten het leven te vergemakkelijken door ze ertoe aan te zetten voortaan maar goed te rekenen. Integendeel, door een genuanceerder taalvisie te hanteren, door de sociolinguïstiek in de klas te brengen, maken we onze taak nog ingewikkelder, maar ze wordt meteen ook meer bevredigend, doordat het ineens gaat over de levende taal in al haar variatie, zoals die door mensen om ons heen echt gesproken wordt. Zinsontleding is misschien leuk, maar horen hoe de mensen echt spreken, is veel leuker en belangrijker.

R. Roger, Leeuwerikenlei 3, 2520 Edegem.

NOTEN

- (1) Hoe kom je aan zo'n materiaal ? Helemaal vanzelf gaat dat niet, maar in eigen kennissenkring en van de radio is toch al snel een aantal heel bruikbare opnamen te verzamelen. Het wachten is wel op een uitgever die een dergelijke verzameling wil laten maken en verspreiden. Daarbij mogen dan uiteraard wel hogere eisen worden gesteld dan aan onze eigen maaksels o.m. een professionele klankkwaliteit, een taalkundig goed voorbereide keuze van de sprekers en een degelijke begeleidende tekst met alle verantwoording.
- (2) De afwezigheid van fonetische tekens op schrijfmachines laat zich in dit nummer schrijnend gevoelen.

BIBLIOGRAFIE

Ankone R. e.a. , Taal gebruiken, DCN-cahier 6, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1978.

De Geus Ad. e.a., Luisteren, DCN-cahier 5, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1977.

Kroon, Sjaak en Rudi Liebrand, Tien lessen over taalvariatie, In : Moer 1982 : 3, p. 22-34.

Roger R., De rode balpen slaat weer toe ... In : Vonk 1983 : 1, p. 3-13.